

Seem Sogn

Lidt administrationshistorie fra de blandede distrikter

Af Søren Mulvad

Indledning

Beboerne i Seem sogn, lidt øst for Ribe, vil i vore dage for det meste betragte sig selv som vestjyder. Sproget i sognet er blandet, vestjysk og sønderjysk imellem hinanden. Man siger »a« og »æ« om sig selv, og det er svært at sige, hvilket af disse pronominer, der dominerer.

Det var tidligere almindeligt, at karle og piger fra sognet tog sommertjeneste »oppe« i den frisiske del af Vest-slesvig. Det findes der endnu en levende tradition om blandt de ældre, hvis forældre og bedsteforældre har haft pladser på Amrom, Westerlandföhr og andre steder, sjældnere på Fanø eller »nede i Jylland«. Det var tidligere lidt fint at have et sønderjysk tilsnit i sin tale. Jeg har hørt en gammel mand sige: »A sæjer »æ« om mæ sjæl«.

Dette forhold lagde kgl. skuespiller Peter Foersom allerede mærke til i 1820, hvor han skrev: »Har en karl tjent i sønder blot et halvt år, lægger de dem upåtvivlelig så meget mulig efter *søndens dialekt*«.¹

Holdningen til sønderjyder skiftede dog noget efter 1864, hvor mange karle fra det tabte Slesvig flygtede her-til for at undgå den tyske uniform. Mange af dem var velhavende bønders sønner, som havde midler til at købe ejendomme for. Det var folk, der havde taget et standpunkt, og de blev til en vis grad toneangivende og kultur-bærere, – til ærgrelse for nogen af de gamle slægter.

Imidlertid synes det glemt, at Seem sogn oprindelig var en del af hertugdømmet Slesvig. Ikke en enklave, men et

blandet distrikt. Her skal forsøges udredet, hvad det vil sige, og hvilke årsager der ligger bag for Seem sogns vedkommende.

Adskillige topografer har omtalt de vanskelige forhold, som jurisdiktionen i de blandede distrikter i Slesvig var kommet i. Det gælder både m.h.t. det statsretslige og m.h.t. lokalforvaltningen på det gejstlige og det verdslige område. Ingen har dog formået at give et samlet billede af sagen, og det må anses for næsten håbløst at gøre det. Adskillige forfattere har med et suk måttet nøjes med at referere til »de indviklede forhold« eller lignende upræcise udtryk.

Forholdene har da også været så forviklede, at end ikke samtiden har kunnet gennemskue de rette sammenhænge. Atter og atter er der ført processer og klagemål, og atter og atter er der foretaget omlægninger og tilbagelægninger af de jurisdiktionelle funktioner.

Der findes endnu et relikv af de gamle tiders forhold, idet amtmanden for Ribe amt fører titlen stiftamtmand, hvilket vil sige, at hans beføjelser på det kirkelige område går ud over det geografiske Ribe amt, og strækker sig ind i Sønderjylland til de sogne, der fra Arilds tid hører til Ribe stift. Topografen J. N. Smith skrev i 1852: »I Slesvig er lov og ret i en, for ukendte, næsten utænkelig forvirring . . . Advokater, hvis antal derfor her er omtrent 5 gange større end på samme folketal i kongeriget. Dog har den seneste tid, vist ikke til befolkningens skade, nogenledes formindsket det«. ² Ovenstående citat bekræftes af en ansøgning, som Obbekjær by (grænser til Seem sogn) sendte til kongen, da man engang forsøgte at skabe oversigtlige forhold: »At vi nærer frygt for et retsforhold, hvor selve hans majestæts anordninger ere blevne tilsidesatte, og folket alt længe har kæmpet for de naturlige rettigheder, under hvilke en skare advokater trives, hvor gebyrerne ere mange og store, og processer kan udhales, indtil begge parter ere bragt til tiggerstaven, kan vel ingen for tænke os i«. ³

Professor Begtrup skrev i 1808 en lidt udførligere over-

sigt over, hvilke praktiske konsekvenser den blandede, eller melerte jurisdiktion havde: »I den søndre del af amtet (Ribe amt) gives en ubehagelig blanding af jurisdiktioner, så at i en by kan gives fire forskellige, da enkelte gårde og steder i landsbyen kan henhøre under Haderslev, andre under Tønder, atter andre under Ribe amt eller og under grevskabet Schackenborg. Formedelst denne blanding kaldes dette distrikt af Sønderjylland den melerte eller blandede jurisdiktion. Hvor meget det end var at ønske at denne blanding . . . kunne hæves, gives der dog ej uvigtige hindringer, at samme ej så let kan forandres. Disse hindringer grunde sig dels i de større friheder, hvormed hertugdømmet Slesvig er benådet, dels i forskelligheder i rettergang, love og vedtægter, fornemmeligen i henseende til arvefølgen. Desuden kunne en slig forandring ej heller finde sted uden at vedkommende embedsmænd godtgjordes de tab . . . de ville lide, da amtmændene med flere embedsmænd i det slesvigske taber derved i deres indkomster.

Forskellene i den borgerlige (jurisdiktion) er for stor til . . . at det kunne være beboerne ligegyldigt . . . til hvilken de bleve henlagte. Den del, som hører under det slesvigske har tilladelse til at brænde brændevin, holde kro, have købstadsnæring og kræmmeri på landet, men beboerne ere møllepligtige til en vis mølle, hvor deres korn skal males.

Efter de love, som gælde i hertugdømmet Slesvig, tiltræde den ældste søn gården efter sin faders død, når han er fyldt det 18. år, og moderen med sine andre børn og sin anden mand . . . må vige gården for den 18-årige søn. Ved given dødsfald træder kun de levende søskende, men ej de døde søskendes børn i forældrenes sted til arvs nydelse. Uden at tale om flere forskelligheder i rettergang og politilove.

De under den danske jurisdiktion ønske at nyde godt af de holsteenske privilegier med hensyn til at brænde brændevin og drive købstadsnæring på landet, men de ønske dem ikke en fremmed rettergang og love, som ere dem

ubekjendte, og efter hvilke proceduren forhenes at være vidtløftigere og kostbarere, end mindre ønske de dem den i det slesvigske gældende arvefølge«. ⁴

I denne samtidige skildring ses det, hvor vanskeligt fremstilleligt tilstanden var.

I Seem sogn var følgende overinstanser repræsenteret: Ribe amt, Haderslev amt, grevskabet Schackenborg, det adelige gods Lindved, Tørninglen provsti og bispestolen i Ribe. Man må spørge:

Hvorledes er det dog gået til?

Statsretsligt

Indtil midt i 1200-tallet strakte kongeriget Danmark sig til Ejderen, og Seem sogn var uomtvistet en part af kongeriget. Bønderne i Seem må formodes i denne tid at have søgt lokale ting, eller Hvidding herredsting, med lokale retsordninger og fra 1241 følgende Jyske Lov. Det vil føre for vidt her at komme ind på tilstanden i Slesvig fra da af, og indtil 1459, hvor hertugdømmet faldt hjem til den danske krone og derpå blev et len, hvor kongen var hertug indtil 1483.

1483-1523 var Slesvig delt mellem to hertuger, hvoraf kongen i Danmark var den ene. Fra 1523 til 1543 var den danske konge enehertug, og i årene 1543 til 1584 måtte hertugdømmet deles mellem tre med-hertuger. Først efter 1584 blev forholdet stabilt, statsretsligt set, idet der fra da af kun var en (med)hertug hvilket varede til 1720. Ved arvehyldningen 1721 indtog kongen stillingen som hertug i Slesvig, men dette hertugdømme blev dog ikke ligestillet med kongeriget. Det havde sine egne love og sin egen rettergang.

Kirkens og præsternes forhold i sognet

»Blandt de embedsforhold, som bispem i Ribe var stillet i, var der næppe noget, som til stadighed voldte større vanskeligheder end de tørninglenske kirkeforhold, på grund af, at dette distrikt i verdslig henseende hørte under her-

Seem kirke. Bemærk tårnet med de fire gavle, den såkaldte tøringlenske type. Foto: Jens Just, Esbjerg 1979.

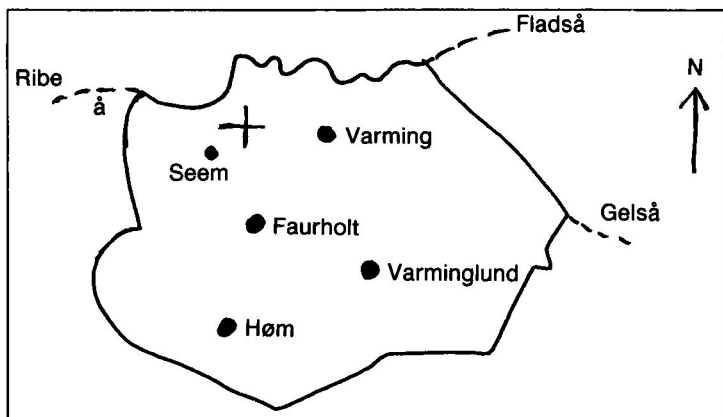
tugdømmet Slesvig, mens det i kirkelig henseende stod under Ribe stift».⁵

I tidens løb har der været skrevet meget om denne sag, men intet steds har man i særlig grad fokuseret på Seem sogn, som ellers ved sin beliggenhed tæt op ad Ribe by burde påkalde sig særlig opmærksomhed.

For overskuelighedens skyld bliver man nødt til at opdele beskrivelsen i en række underpunkter.

Seem kloster

Vi ved, at der formodentlig før år 1000 var blevet oprettet et kloster i Seem. Det blev anlagt på jord, som bispestolen i Ribe skænkede til formålet.⁶ Altså ejede bispestolen allerede på dette tidlige tidspunkt jord i sognet. Vi ved naturligvis ikke, om sognegrænserne dengang var afstukket,

Skitse over sognegrænser og bebyggelse i Seem sogn. Bemærk kirkens ucentrale placering.

som vi kender dem i dag, eller om Seem evt. var en part af Ribe domsogn. Klostret bestod kun kort tid i Seem, og i de få år undergik det indre forandringer. Men 1162 blev det flyttet til Løgum, men beholdt naturligvis sine besiddelser i Seem. De løsrevedes først ved magelæg 1501 og 1514,⁷ hvor bispestolen købte dem igen. De pågældende ejendomme har da været under Løgumklosters jurisdiktion indtil da, men det er i vor tid af mindre betydning, da der ikke findes bevaret materiale derom.

Bispestolen ejede imidlertid yderligere jordegods i sognet, og dette biskoppelige gods blev unddraget den almindelige rettergang i riget, da biskopperne fik birkeret. Herom senere.

Seem kirke

Kirkens forhold før reformationen er os helt ukendte. Der findes ikke bevaret materiale, der kan fortælle det mindste. Men umiddelbart efter 1536 dukker der problemer op i kildematerialet. Ikke specielt for Seem, men i Hvidding herred og Tørning len gør der.

Jeg vover den påstand, at kirkens splittelse imellem flere overøvrigheder kan aflæses af dens beliggenhed, og af dens fysiske fremtræden.

Selv om det ikke længere er direkte synligt, at det oprindelige materiale i murene var tufsten, så ved vi det fra ældre undersøgelser.⁸ Ribe domkirke er opført af samme materiale, og det er mange af omegnskirkerne også. Der er altså grundlag for at fastslå en forbindelse mellem Seem og Ribe. Men hermed har sagen ikke ende. Kirkens beliggenhed nær op ad det sted, som traditionelt udpeges som byggeplads for den hertugelige befæstning i Seem, (år 1312-14)⁹ og det faktum, at præstegård og kirkehus altid uantastet har været henregnet under Haderslevhus amt, indicerer at kirken sandsynligvis er opført af den sønderjyske hertug *på hans ejendom*. Stedet, hvor kirken ligger, er højst aparte i forhold til sognegrænserne og den tilliggende bebyggelse.

Man kan formode, at en slesvigsk hertug har ejet engene og brinkerne dertil. Blot må man tro, at bygherren har indkøbt materialer ad de samme kanaler, som domkirkens bygherre.

Endnu et vigtigt kendetegn er det særprægede og karakteristiske tårn, som antages at være opført omkring år 1500¹⁰ sammen med de øvrige tårne i det gamle Tørning len. Altså træk, der peger mod en samhörighed med Haderslevhus amt.

Kirkens regnskab

Kirkens regnskab er bevaret siden 1648.¹¹ Det er naturligvis dennes indtægt, der påkaldte sig øvrighedens interesse.

Fra ældgammel tid var det ærkedegneembedet, der var ansvarlig for kirkeregnskaberne i Hvidding herred. Men ærkedegnen fik ikke lov til uantastet at forvalte dette ansvar. Vi ved ikke, hvorledes striden opstod, men det formodes at være sket umiddelbart efter reformationen, da der findes to optegnelser fra 1544, som tyder på, at rivningerne er godt i gang.¹² »Fra Szeem Kircke, har ieg Henrik Ranzow icke kunnet bekomme noget regnskab«, og »Prov-

sten beretter, at alt det, som var i forråd (i Seem) er taget bort«. Sagen blev indberettet til Rigets Råd, sammen med adskilligt meget mere, og der faldt en afgørelse ved herredagen i Kolding 1576, men her blev de kirkelige sager ikke ført til ende, idet de blev anket til storfyrst August af Saksen, som afsagde voldgiftsdom 1578. Herefter skulle Hvidding herreds kirker stå under Slesvigs hertugs overhøjhed, og han fik tillige patronatsret til dem.¹³ I praksis ville det sige, at ærkedegnen ikke kunne revidere regnskaberne uden at hertugens skriver var til stede. Ærkedegnen oppebar 1 mark årlig af hver kirke for sin umage, og dertil 1 mark lybsk af hver kirke, hvor han ikke overnattede. Der ses ikke at have været nogen dusør til skriveren. Ikke desto mindre var der stadige stridigheder om, hvornår og hvor regnskabet skulle revideres. Drivkraften bag striden har tilsyneladende været personlig ærgerrighed.

Sognepræsteembedet:

I den slesvigske præsteregistrant¹⁴ findes nævnt en sognepræst i Seem 1539, og den samme person optræder i anden sammenhæng 1556, men det er uvist om han på det tidspunkt fungerer som sognepræst.¹⁵ Ellers er der en lakune indtil 1583. 1583-1632 opregnes tre indehavere af embedet. Ikke desto mindre skrev lensmanden på Riberhus 1616¹⁶ om »Seem sogn, som udi langsommelig tid haver standen ledig foruden nogen vis sognepræst, formedelst både Gert Rantzow og jeg holder os til jus patronatus«, så registranten kan ikke være entydig rigtigt, medmindre »langsommelig tid« ikke betyder mere end få måneder. Det er sjovt at se, at lensmanden på Riberhus her påberåber sig jus patronatus, som vi har set, at lensmanden i Haderslev fik 1578. I 1632 blev embedet nedlagt. Den sidste sognepræst blev afskediget på grund af sit slette levned.¹⁷ Hans navn findes i dombøgerne, så det var velbegrundet at lade ham afsætte. Embedet blev derefter annekteret til kapellanerne ved hhv. domkirken og Sct. Catharinæ kirke i Ribe. Hvorvidt den afskedigede præst evt. fortsatte som personel kapellan, eller evt. som præste-

gårdsforpagter, ved vi ikke, men endnu 1636 omtaltes han som »Hr Jens Regelsen i Seem«, han var da udlagt barnefader. Titulaturen tyder på, at hans tidligere funktion ikke var glemt. Bestemmelsen om embedets nedlæggelse blev konfirmeret af generalsuperintendent Klotz i Slesvig i en udateret henvendelse.¹⁸

De to kapellaner skulle herefter på skift varetage embedsforretningerne og dele alle indtægterne, tiende, offer og præstegårdens afkast. Sådan gik det indtil 1683 hvor indtægten af præstegården tillagdes domkirkens kapellan alene.¹⁹

Præstens person:

Embedsdelingen medførte at en præst, for at kunne få lov til at virke både i Seem og i Ribe, skulle overhøres af Ribe-bispen og anerkendes af Ribe-amtmænd. Derefter skulle han begive sig til Haderslev for at lade sig anerkende (»tage collats«) af Haderslev-amtmænd. Man kunne forvente, at den ene amtmænd ikke ville anerkende den andens kandidat, men det synes ikke at have været tilfældet. Der var ellers rig lejlighed til obsternasighed, for der blev ansat 26 compastorer (»med-præster«) i perioden 1632-1806.²⁰

Beboerne i Seem var nu slet ikke tilfredse med den trufne ordning. Dels mistede de enhver indflydelse på valget af deres sognepræst, og dels besværedes de med at skulle hente deres præst i Ribe, hver gang de behøvede hans tjeneste. Det kunne ske, at en person døde uden at præsten nåede frem med den sidste nadver og afløsning. Så blev der klaget! Præsterne kunne som regel vise klagen fra sig ved at henvise til »de slette veje«. I 1634 kunne man slet ikke komme til eller fra Ribe for stormflod og oversvømmelse. Der stod da et lig så længe på kirkegården, at det var halvt forrådneth inden præsten kunne komme og begrave det. Alt i alt var der rimeligt gode grunde til, at sognefolket skulle ønske sig deres sognepræst »igen hos sig i sognet at bo«.²¹

Præsterne måtte, foruden Gud og Mammon, yderligere

tjene tre herrer: Bispem og to amtmænd. Dette fik bl.a. denne ejendommelige følge: »I anledning af påskefesten 1724 blev på biskop Thuras forespørgsel befalet, af Frederik den 4., den 8. febr. 1724, at i Tørning len skulle, ligesom i hele hertugdømmet, påskefesten celebreres efter den tyske skik, – 8 dage førend i Danmark. Og det så nøje, at selv præsterne i Ribe, som betjente kirkerne i Seem og Vester Vedsted sogne i Hvidding herred skulle først helligholde påskefesten i deres tørninglenske kirker, og 8 dage derefter i Ribe bys kirker«. ²²

I 1806 skiftede billedet. Da udnævntes en sognepræst – med kapellanvirksomheden ved Ribe domkirke som vedføjelse – og han blev ene sognepræst i Seem. Men der kom til at gå 66 år endnu inden sognepræsterne flyttede deres residens fra kapellanboligen i Ribe til en nybygget præstegård i Seem.

Embedsdelingen fik bl.a. til følge, at der fra 1720 til 1806 blev ført to sideløbende kirkebøger for sognets beboere. Der skal ofte to opslag til, før man kan hente en personalhistorisk oplysning fra denne periode.

Præstegården:

Efter at sognepræsteembedet nedlagdes, opstod der straks en tvist om præstegården i Seem. Det er uvist om den sidste residerende sognepræst virkelig selv beboede gården, eller han lod den drive ved en fæster. Men han var i hvert fald ikke uden interesse i, at gården blev overgivet til efterfølgeren på retmæssig vis. Havde det nu været et hvilket som helst andet sogn i Jylland, så havde den næste præst uden videre kunnet flytte ind på stedet, men sådan var det ikke her.

Ifølge en forordning fra 1539 fremgår det, at præsterne i Hvidding herred selv byggede, vedligeholdte og ejede bygningerne på deres præstegårde. ²³ Forordningen foreskrev, at efterfølgeren skulle godtgøre præstens arvinger og enker, hvad værdi disse bygninger »af 8 fromme, uvidlige mænd« vurderedes til.

Derfor var det heller ikke almindeligt her, at en præst

ægtede sin formands enke, hvis hun var gammel, for hun havde alligevel midler til at kunne klare sig for salgssummen. Og præstens indtægt som kapellan ved domkirken gjorde ham så uafhængig af Seem sogn, at han havde midler til at købe hende ud. Præsterne købte gårdens bygninger af en af den forrige præsts kreditorer 1632. Og det kan forstås af tingsvidnet, der blev taget ved denne lejlighed,²⁴ at de to kapellaner, der skulle deles om gården, kastede lod om, hvilke dele af bygningerne de hver især skulle eje og svare for. Der står ordret: »Så ret deling angår, som imellem sal. mester Joh. Pouch, forud Guds Ords medtjener til Ribe domkirke, og sognepræst til Seem sogn, og sal. Terkel Andersen, forud medtjener udi Ordet ved Skt. Catarinae kirke og sognepræst til Seem, er imellem delt og ved lod tilfaldet«. Siden hed det ofte i skøder og tingsvidner »præstegårdens halve huse fra vester« og lignende udtryk, hvergang en efterfølger skulle overtage en part.

Som tidligere nævnt, sorterede præstegården under Haderslevhus. Gårdene under den slesvigske administration var takserede efter »plovtafst« efter tidlig, middelalderlig, skik. De blev ikke matrikulerede eller sat i hartkorn førend 1866-70, hvor den preussiske stat lod det gøre.²⁵ Men mærkeligt nok leder man forgæves i plovtaflisterne efter Seem præstegård. Man må, indtil videre, gå ud fra, at den har været fri for skattebetaling.²⁶

I 1781 ansøgte en fæster på gården, en enke, om at hendes sønner måtte være fri for at møde på session, da »gården ikke er ansat i plovtalet, og om den end måtte være ansat i lægdsregistret, som jeg dog næppe troer, så er dog beboerne og deres børn derfor aldeles undtagne«.²⁷ Samme enke anførte, at det forholdt sig ligedan med andre annexpræstegårde. Compastorerne anerkendte hendes påstand. En lignende usikkerhed opstod 1788, hvor der var tale om, at der skulle indkvarteres soldater på gården. Compastorerne og amtmanden i Haderslev mente at gården burde være fri for det, men det kgl. tyske kancelli påbød, efter indhentet udtalelse fra biskoppen i Ribe og

amtmanden samme sted, at der *skulle* indkvarteres på gården.²⁸

Præstekørsel:

Siden 1632 påhvilede det fæsteren af præstegården at befordre præsterne fra Ribe til Seem kirke, hver gang de skulle holde gudstjeneste, hente naturalier af præstegården eller tage tiende. Ved øvrige embedsforretninger skulle vedkommende husstand, der havde brug for ham, selv hente ham i Ribe, om de havde hest og vogn – ellers skulle fæsteren af sted. Denne forpligtelse hvilede tungt på fæsteren, og i 1812 liciterede han den bort til en vognmand i Ribe. Ret beset et rimeligt påfund, for da vognmanden alligevel boede i Ribe, skulle han ikke køre dobbelttur hvergang. Kontrakten indeholder minutiøse forskrifter for vognens standard, kuskens påklædning og kuskens optræden.²⁹ Helt indtil vor tid har ejeren af den tidligere annexpræstegård været forpligtet til at køre et vist antal årlige ture med præsterne. Der går historier blandt folk om, hvilke kvaler en enkelt, høfligt anlagt præst havde med at få den irriterede gårdmand til at køre for ham, når det var nødvendigt.

Tiende:

Den bogstavelige, gammeltestamentlige forståelse af begrebet »tiende« kan ikke bruges i Vestslesvig. Her må det forstås som en afgift til de kirkelige myndigheder i almindelighed, uanset procentdelen.

»I Tørning len var korntienden ligesom i kongeriget delt i tre dele: præste-, kirke- og kongetiende. . . . De ikkekongelige fæstere, (som hørte) under Lindeved, betalte ¼ af tienden til godsherren. Grunden til dette ejendommelige forhold var, at biskopstienden, der i kongeriget ved reformationen var blevet inddraget under kronen, og forandret til kongetiende, i Sønderjylland var blevet ophævet kort efter 1525. Kirkens 30. del blev dog i Haderslev amt delt mellem kirken og kronen«.³⁰

Ved tiendens indførelse blev der formodentlig opkræ-

vet 10% afgift til underhold for præst og kirke. Jeg formoder, at præsten, kirken og bispens har fået hver deres trediedel. Kirken er derved blevet vedligeholdt med de naturalier, der dengang var nødvendige til gudstjenestens afholdelse, lys, brød, vin, røgelse og evt. vask. Ved reformationen bortfaldt afgiften ikke, men fortsatte under andre fordelingsformer. På grund af reformationens indførelse på forskellige tidspunkter i hertugdømmet og kongeriget, har der hersket nogen uklarhed om, hvorledes tienden skulle svares i de blandede distrikter.

Der findes forskellige beretninger om og retningslinjer for tienden i Seem sogn. De er ikke ens, så praksis må have ændret sig umærkeligt, idet der kun en gang er bevis på, at der blev indgået en ny aftale om tiendens betaling.

Det ældst kendte dokument fra 1732 handler om, at bønderne ikke ville betale tienden som de plejede.³¹ Derfor så præsterne sig nødsagede til at tage tiendekornet »i kærven«, d.v.s. på marken inden det blev kørt ind. Deraf ses, at det førhen var brugeligt at kornet leveredes aftærsket. Det havde den fordel, at bønderne vel skulle tærskede det, men til gengæld kunne de beholde stråfoderet.

Siden søgte bønderne at få præsterne til at holde auktion over deres tiendekorn på marken, så de slap for at køre det til Ribe for dem, og det fandt man også ud af.³² Hermed nærmer man sig en pengebetaling frem for naturaliebetaling. Bortset fra det dyrkede, tiendedes der også af ost, gæs, æg, kyllinger, smør, kalve, grise og føl. De sidste tre dyrearter førtes dog ikke fra gårdene, men der betaltes fast pris for dem. Af lam leveredes kun hvert 15.³³

Men allerede 1779, d.v.s. mindre end 50 år efter første gang, blev der strid igen. Præsterne hævdede, at den brugelige ordning havde fungeret i over 200 år, og beråbte sig på historikeren David Grønlunds hjemmel, hvis (nu forsvundne) tienderegnskaber skulle fremvise bevis for, at der siden 1732 var blevet betalt penge fra alle sognets byer, undtagen Varming, som »fra alders tid« havde leveret korn. Der gaves så beviser på, hvor ulige fordelt tiendebetalingen var for de enkelte ejendomme. Gårde med

ens hartkorn ydede vidt forskelligt. Men hvis præsterne »skulle nyde den tiende, som de højst ansatte hidindtil har ydet, er vi dermed fornøjet«. ³⁴ Og det var jo beskedent ønsket! Uligheden fremkom sikkert ved den regel, at nybrudt hedejord holdtes fri af tiende i 20 år. Reglen gjaldt egentlig ikke i Tørning len, som det eneste sted af alle i Danmark og Slesvig, men den kan let have været håndhævet uden at have haft retslig gyldighed. ³⁵

Tiendeparterne deltes, så præsten fik $\frac{1}{2}$ og kongen og kirke hver $\frac{1}{4}$. Blev der et neg tilovers ved delingen, skulle præsten have det. Kongen fik sin part af alt, undtagen den del, der hørte under Schackenborg. Denne del var bortforpagtet, og grev Schack fik sin del gennem Haderslev Vesteramts amtsstue. Som et kuriosum kan jeg nævne, at der var en bestemmelse om, at de lam der blev udtaget ved Skt. Hans skulle blive gående hos moderfåret til Mikkelsdag. I Tørning len betaltes svine- og kalvetiende i rede penge, som kirke og præst skulle dele, – undtagen i Seem sogn, hvor præsten skulle have dem alene. ³⁶

Skatter og afgifter

I de bevarede arkivalier findes ikke spor efter selvejere. Alt bøndergods ejedes af adel, kirke, konge eller hertug. Men det var næppe bønderne særligt vedkommende, hvem de tilhørte, for skatter og afgifter var lige så sikre som amen i kirken, omend beløbene i sidste ende gik i forskellige kasser.

På et eller andet tidspunkt må situationen omkring hertug/konge-ejendomme være frosset fast, således, at en ejendom, der blev handlet, ikke automatisk førtes over i en anden jurisdiktion. Før 1468, hvor bispen fik birkeret, må man have vedtaget, at det kirkelige gods blev regnet for hørende til kongeriget, Ribe bispestols stiftregister ³⁷ fra 1599 opregner en række ejendomme, opgjort i ottinger, men nøje opført efter hver sit tilhørsforhold. Det fremgår heraf, at stiftet opfattede sin ejendom i Seem som delvis kongerigsk og delvis hertugelig.

Men situationen må have cementeret sig allerede før

1536, idet Ribe Kapitels jordebog 1530³⁸ angiver to fæstere i Høm som hørende til Hvidding herred, mens resten henhørte under Lustrup birk.

Justitsvæsen

Som en hypotese, der indtil videre ikke har kunnet modbevises vil jeg gå ud fra, at Seem sogn *formelt* hørte til Hvidding hd. i hertugdømmet Slesvig. – Men et er det formelle, noget helt andet blev praksis.

Hvidding herred

Indtil 1468 skulle alt sognefolket søge herredstinget i Hvidding ved trætter, jord- og ejendomshandel. Appellinstansen var landstinget på Urnehoved (eller hvor det nu har været), senere til overretten på Gottorp og allerøverst rigsrådet. Det sidste dog kun til 1524, da »satte Frederik den 1. Slesvig udenfor enhver retslig forbindelse med Danmark ved ophævelsen af appelretten til den højeste danske rigsret«. ³⁹

De ejendomme, som efter 1468 forblev ved herredstinget var de, som *ikke* ejedes af domkapitlet eller andre kirkelige instanser. Først og fremmest selvejere, af hvilke der dog ikke findes spor. For det andet fæstere under Haderslevhus amt. Det var ved folketællingen kun 7 ejendomme, huse, kåd, kvart-, halv- og helgårde. De bekendteste var Seem præstegård, Hømlund, Stavnagergård og Østergård i Varming.

Endelig forekommer der en ejendom, tilhørende Det lindvedske Gods. Det var en ejendom i Varming, som efter reformationen var blevet solgt til de Rosenkrantz'er på Høgsbrogård, og hvis arvinger siden tillagde den Lindved gods i Mellemslesvig, hvortil den hørte indtil 1796, ⁵⁶ hvor den danske konge købte godset og lagde ejendommene under Haderslev amtsstue. Denne lindvedske ejendom spoger i alle oversigter helt frem til 1864. Den var bl.a. underlagt en særlig sognefoged i Spandet, og ved udstedelse af fæstebreve var fæsteren fritaget for udgiften til stempelpapir. ^{57&58}

De ejendomme, som var undergivet Hvidding herredsting, fortsatte med at søge dette, indtil Seem sogn blev skilt fra den sydlige del af herredet ved grænsedragningen 1864. Landegrænsen kom til at følge Seem sogns øst- og sydgrænse, – men det er en anden historie.

De beboere, der blev skilt fra deres herredsting, fik dog en frist til at afvikle eventuelle retssager inden forbindelsen lukkede. Først 1867 var fristen ude.

Det er ejendommeligt, at tænke sig, at der i dette sogn har været en gruppe beboere, som indtil da var undergivet Jyske lov. Naturligvis kunne denne middelalderlige lov fra 1241 ikke være fyldestgørende i over 600 år. De slesvigske jurister så imidlertid ikke mod kongeriget, når retsgrundlaget skulle suppleres, men lænede sig stærkt mod det tysk-romerske rige, hvorfra de hentede retsregler fra tyske lovsamlinger og sædvaneretter. Derved vandt ældgamle elementer fra den romerske karolinerret indpas i disse, fra Rom så fjerne provinser. Alt i alt et glimrende grundlag for at brødføde de førnævnte store antal jurister.

Det kan som et kuriosum nævnes, at den tyske del af Hvidding herred beholdt Jyske lovs privatretslige principper helt indtil 1. januar 1900.⁶¹

Lustrup birk

Kirkeligt 1468-1536

Det biskoppelige gods blev unddraget den almindelige rettergang i landet da biskopperne fik birkeret. Det vil sige, at de fik tilladelse til, at deres egne folk, dels prælater og dels fæstere på kirkeligt ejede ejendomme, måtte dømmes på egne ting med bispestolen som overinstans.⁴⁰ Hvorvidt de borgerlige emner ved disse biskoppelige birker skulle appelleres til Guds statholder i Rom, eller til rigsrådet er uvist. Men de kirkelige personsager og disciplinarsager kunne efter kanonisk ret ikke pådømmes af en borgerlig domstol.⁴¹

Der foreligger forskellige oplysninger om, hvornår Ri-

bebispen fik birkerne oprettet.⁴² Der er dog bedst belæg for at Lustrup birketing blev oprettet den 5/11 1468.

Lustrup er en lille landsby i et af Ribe bys landsogne. Den blev centrum for det lille birk med samme navn. Alt kirkeligt gods, som fandtes i bl.a. Seem sogn henlagdes dertil, og tinget kom til at spille en væsentlig rolle for beboerne i Seem i næsten 300 år. Det nedlagdes først 1812.⁴³

Fra birkets oprettelse og indtil reformationen havde det den kirkelige, kanoniske, ret som arbejdsgrundlag. Dog blev der efter behov iblandet paragraffer fra Ribe stadsret.⁴⁴ Efter reformationen tilfaldt det biskoppelige gods kongen. Da Lustrup birk kom ind under kongen, så må man gå ud fra, at retsgrundlaget også blev ændret, så at man her skulle følge Jyske lov, således som den gjaldt i kongeriget. Men ikke uden modifikationer efter gammel sædvane.⁴⁶

Kongeligt 1536-1661

Fra da af, og indtil 1683, hvor Danske lov indførtes i kongeriget, men ikke i Hvidding herred, synes forskellen i juridisk klassifikation meningsløs. Den eneste iøjnefaldende forskel, synes at være en divergerende appelvej. »Birket havde det privilegium, at domme herfra appelleredes direkte til højesteret uden om landstinget«.⁴⁷ De hævdes dog andetsteds at have fulgt den almindelige instansfølge.^{47a}

Det ser ud til, at birket formelt var sammenlagt med Riberhus birk fra 1536 til 1555, men i praksis var det vist ikke.⁴⁸ Den 16/11 1555 fik Seem sogns beboere bevilling på, at måtte søge deres ret ved Lustrup birketing, undtagen de, der ikke før havde hørt dertil. D.v.s. at birket genoprettedes for alle, der ikke var fæstere under slesvigske godsherrer.⁴⁹ Der blev iøvrigt foretaget retslige omrokninger i denne egn 1563 og 1576, men ingen i Seem sogn blev berørt af det.⁵⁰

Adeligt 1661-1807

I 1661 sammenkøbte feltherre, grev Schack bøndergods og oprettede grevskabet Schackenborg. I den købte godsmasse var 35 ejendomme i Seem sogn, af varierende størrelse, samt *birkeretten* til Lustrup birketing.⁵¹ Det vil sige, at greverne Schack fra da af havde ret til at besætte dommerembedet.

Aflønningen af birkedommeren var den usleste af de tre birker, der hørte under grevskabet. Dog synes der at have været juridisk uddannede dommere så langt tilbage, man kan følge embedet.⁵⁴

Igen kongeligt 1807-1812

I 1807 købte kongen birkeretten af grevskabet, og birket blev nedlagt 1812, da den sidst fungerende dommer døde. Birketingets tjenere blev underlagt Riberhus birk, der bestod som kongeligt birk indtil 1859, hvor der blev samlet en større enhed: Ribe herred.⁵⁵

De blandede distrikters besværligheder

Det var ikke nemt at administrere i dagligdagen, dette, at naboer i samme by var undergivet forskellige overinstanser med varierende retssystemer.

Der synes at have været tilløb til at løse vanskelighederne ved, at man tog enkelte overordnede områder ud af den daglige administration, og henlagde dem under én myndighed. Det hævdedes i 1844 »at skole- og fattigvæsenet hører under Haderslevhus amt, (og) sognets folkemængde under Riberhus amt«. ⁵⁹ Men så enkelt lod det sig slet ikke styre. Arkivalierne viser noget andet. De to amts-huse lå i en evig brevvexling. I en fattigsag om en besvangret pige findes skønsmæssigt 1000 beskrevne ark i diverse arkivfonds, – og så løb pigen væk, og hendes sag fik aldrig nogen afslutning.

I vor tid må historikeren være opmærksom på, at f.eks. folketællingerne er foretaget af forskellige myndigheder. Størstedelen af Seem sogns beboere er opført på Ribe amts lister, men en mindre del er ført på Haderslev amts

lister. Endvidere er tællingerne ikke foretaget de samme år. Godset Lindved foretog endog sin egen tælling af underdanere allerede i 1769.

Hvad matriklerne angår, så blev de slesvigske ejendomme ikke regnet med i de danske matrikler, så det kan ikke lade sig gøre at tælle sig frem i listerne til en gårds beliggenhed i en by. De slesvigske gårde havde ikke hartkorn eller matrikelnummer, førend den danske stat tildelede dem. For Seem sogns vedkommende kort efter 1864. Ligeså har udskiftningskortene blanke felter der, hvor de slesvigske gårde ligger. Der er virkelig noget at tage sig i agt for.

Oversigt

Seem sogns beboere var midt i 1600-tallet delt i følgende grupper:

- a) Hospitalstjenere, kaldes også Klosterbønder.
- a) Domkirkens tjenere.
- a) Schackenborg fæstere.
- a) Rytterbønder, kaldes også Kongens bønder.
- b) Lindvedske tjenere, kaldes også Rantzowere.
- b) Seem Kirkes fæster.
- b) Hertugens fæstere, kaldes også Haderslevhusere.
- b) Seem Præstegård.

Gruppe a) hørte til Ribe amt i skattemæssig henseende.

Gruppe b) hørte til Haderslevhus Amt m.h.t. skatter.

Bortset fra Seem kirkes ejendom, hvis tilhørsforhold er uoplyst, hørte endvidere alle b) til Hvidding herredsting, og a) til Lustrup birketing.

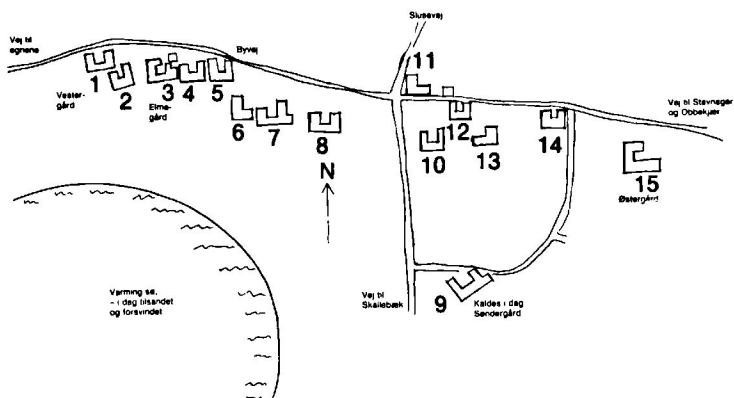
Et eksempel.

Varming by er et af Seem sogns 8 ejerlav. Selv om ikke alle ejerforhold er repræsenterede, så kan byen illustrere blandingen. 1774-protokollen nævner kun den overordnede myndighed og gårdbrugerne/fæsterne, men ikke ejernes navne. Listen er hypotetisk på enkelte punkter,

men en fuldtud gennemarbejdet liste skulle ikke være nødvendig i denne sammenhæng.

	Bykort 1802	1774 Udskiftningsprotokol	1688 Matriklen
Vestergård no	1	Haderslevhus	Mag. N. Seerup
	2	Riberhus	Ryttergård
Elmegård no	3	Riberhus	Ryttergård
Elmegård no	4	Riberhus	Ribe Hospital
Elmegård no	5	Riberhus	Ribe Hospital
Elmegård no	6	Riberhus	Seem Kirke
Elmegård no	7	Riberhus	Ribe Hospital
Elmegård no	8	Riberhus	Ribe Hospital
Søndergård no	9	Riberhus	Ribe Hospital
	10	Riberhus	Ryttergård
	11	Riberhus	Ribe Hospital
	12	Riberhus	Ryttergård
	13	Riberhus	Ryttergård
	14	Lindeved gods	Ribe domkirke
Østergård no	15	Haderslevhus	

Ryttergodset, Ribe hospital, Haderslevhus og Lindeved gods havde hver sin skiftejurisdiktion.

Skitse efter bykort over Varming by, tegnet 1802, efter udskiftningen.

Kilder og bevissteder

1. Foersom, side 15.
2. Smith, side 73.
3. Nielsen, side 529.
4. Begtrup, bd. 2, side 2 § 2.
5. Hvidtfeldt.
6. Kinch, bd. 1, side 26f.
7. DRB 2,2 no. 220, sst. 1,5 no 50 m.fl. samt Kinch, bd. 1, side 416f.
8. De danske kirker, side 186.
9. DRH angiver freden i Warnemünde til 1312, og ved forliget 1314 forlangtes hertugens befæstninger i bl.a. Seem revet ned. Jfr DRB rk. 2, bd. 7, no. 154.
10. De danske kirker side 186.
11. Worsøe, bd. 2, side 76.
12. RA, TKIA D-40,1.
13. Nielsen, side 518.
14. Arends.
15. Ribe Rådstuedombog, side 55.
16. Rørdam, side 535.
17. Kinch, bd. 2, side 334.
18. RA, TKIA D-100, samt Dansk Biografisk Leksikon bd. 8. Generalsuperintendent Stephan Klotz fungerede 1636-68.
19. Kronens skøder, den 24/6 1683.
20. Arends.
21. RA, TKIA D-100.
22. Ågård, side 110.
23. Andersen, den 2/9 1539.
24. LAV C-590 & B-6 nr. 59.
25. Mosbech.
26. LAÅ. Register over Mandskatter, Plov- og Kopskat 1689 ff. Heri intet om Seem pgd.
27. LAV, C-590, & B-7.
28. som 27.
29. Kontrakt i privateje, kopi i HAS.
30. Hvidtfeldt, side 91f.
31. LAV, Ribe Amt 1732, C-590, & B-6.
32. LAV, Ribe Amt 1751, C-590, & B-6.
33. Wimpfen side 587.
34. som 32.
35. Wimpfen, side 587, & Rescirpt til amtmanden af 31/12 1827.
36. Wimpfen, side 594.
37. LAV, Ribe Stift, Register 1599.
38. Falkenstjerne og Hude.
39. Paulsen, side 23.
40. Kinch, bd. 1, side 366.
41. Danmarks Historie, bd. 3, side 129 & 134.

42. Smith, side 106 nævner 1187, men Kinch, bd. 1, side 366 nævner meget præcist den 5/11 1468.
43. Trap, 5, side 1038.
44. sst.
45. LAV, Reg. Ribe side 23.
46. Salmonsens, art: Birk.
47. Fabricius & Hatt, side 186.
- 47a. Jørgensen side 391.
48. Danske Mag. 4,4 side 192.
49. Trap 4, side 544.
50. Wimpfen, side 441 ff.
51. Kronens skøder, 5/9 1661.
52. Regnskaber i Schackenberg Godsarkiv. Findes på godskontoret.
53. Worsøe, bd. 1, side 200.
54. LAA Schackenberg Godsarkiv (ureg.).
55. Trap 5, side 1038.
56. Høgsbrogård i Hvidding sg. og hd. ejedes af fam. Rosenkranz. 1613 solgtes den til statholder Gert Rantzow, der knyttede den til Lindved. Høgsbrogård skilt fra Lindved 1748, men ikke Høgsbros tdlg. bøndergods. Jfr. Sønderjyske Årbøger 1937 og LAV C-4, 166.
57. Trap 4, side 54, samt Vejl. Arkivreg. IV, side 3.
58. Ågård, side 46.
59. LAV, B-9 no. 1206, samt Japsen, side 175.
60. Trap 5, side 1039: »Ved lov af 16/2 1866 blev de ikke-afståede hidtil slesvigske dele af . . . Seem sg. . . . lagt under Ribe hd. fra 1/4 1867.
61. Salmonsens, art: Slesvigsk ret.

Det benyttede baggrundsmateriale

Fremhævelserne opløser forkortelserne i noterne.

Utrykte kilder:

RigsArkivet: Skuffe 22 i forreste registraturværelse, Danske Kancelli 1660-1848.

Tyske Kancelli Indenrigs Afdeling.

LandsArkivet i Viborg: Registratur for Ribe stift maskinskrevet oversigt. 590, B-6, B-7.

LandsArkivet i Åbenrå: register over Mandskatter, plov- og kopskat 1689 ff.

Historisk Arkiv i Seem. Enkelte originalakter.

Schackenberg godsarkiv i Møgeltønder, div. regnskaber.

Trykte kilder:

Andersen, C. E.: De hansborgske Registranter. 1-11. Kbhvn. 1943 & 1949.

Arends, O. Fr.: Gejstligheden i Slesvig og Holsten fra reformationen til 1864, bd 1-3. 1932.

Begtrup, G.: Beskrivelse over agerdyrkningens tilstand i Danmark. Kbhvn. 1808. Senere reprooptrykt.

- Danmarks Historie**, bd. 1-14. Politikens forlag København 1977-1978.
Danmarks Riges Breve, Række 1-3, Kbhvn. 1938-1982.
Danmarks Riges Historie: bd. 1-6, v/ Johs. Steenstrup m.fl. Kbhvn. 1907.
Danske Magazin, bd. 1-6, Kbhvn 1752-1754.
De danske kirker, bd. 17. Gads forlag 1970.
Falkenstjerne og Hude: Sønderjyske skatte- og jordebøger fra reformationstiden. Kbhvn. 1895-1899.
Foersom, P.: Samlinger af danske landskabsord. Kbhvn. 1917.
Fabritius og Hatt: Håndbog i slægtsforskning. Kbhvn. 1982.
Hvidtfeldt, J.: Bidrag til oplysning om de kirkelige forhold i Vestslesvig. Sønderjyske Årbøger 1941.
Japsen, G.: Det dansksprogede skolevæsen i Sønderjylland indtil 1814. Tønder 1968.
Jørgensen, P. J.: Dansk Retshistorie. Kbhvn. 1947.
Kancelliets **Brevbøger**, 1630-1632, Kbhvn. 1932.
Kinch, J.: Ribe bys historie, bd. 1, Ribe 1869.
Ribe bys historie, bd. 2, Odder 1884.
Kroens skøder 1535-1763, bd. 1-5, RA, Kbhvn. 1892-1955.
Mosbech, J. L.: Matrikulsforhold nord og syd for Kongeåen. Sønderjysk Månedsskrift, hæfte 1, 1924.
Nielsen, M. H.: De kongerigske enklaver. Fra Ribe Amt 1922.
Paulsen, P.D.C.: Om hertugdømmet Slesvigs folkepræg og statsret. udg. af Grænseforeningen, u.å.
Ribe **Rådstuedombøger**, v/ Erik Kroman, Kbhvn. 1974.
Rørdam, H. F.: Tørninglen, Ny kirkehistoriske samlinger, 1872-1873.
Salmonsens leksikon. Kbhvn. 1915-1930.
Smith, J.N.: Slesvigs land og folk, Åbenrå 1852.
Trap, J. P.: Danmark, 4. udg. Tønder amt, Kbhvn. 1966.
Danmark, 5. udg. Ribe amt, Kbhvn. 1965.
Slesvig 1-2, Kbhvn. 1861-1864.
Vejledende arkivregistraturer, IV, udg. v/RA 1923.
Wimpfen, C. v.: Das Zehntewesen im Herzogthum Schleswig imbesondere im Amte Hadersleben. Staatbürgerliche Magazin, bd. 10, Schleswig 1831.
Worseø, H. H.: Landsarkivet i Nørrejylland og hjælpemidlerne til dets benyttelse, bd. 1 og 2, Viborg 1980-1981.
Ågård, K.: Beskrivelse over Tørning Len, Kbhvn. 1815.

For råd og vejledning ved udarbejdelsen af denne artikel takker jeg Erik Strange Pedersen, Århus, og F. S. Grove-Stephensen, Sønderborg.

Søren Mulvad, Varming, 6760 Ribe. Født 1948, lærer, arkivleder. Enkelte mindre artikler i »Fra Ribe Amt, desuden i »Mandøposten«, »Ribe-vennen« Ribe Statseminariums elevforenings årsskrift, »Sælen«, Kolding-bogen, m.fl..